

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

İQTİSADI TƏŞƏBBÜSLƏRƏ YARDIM İCTİMAİ BİRLİYİ

Kiçik sahibkarlıq kreditlərinə təminat
mexanizmləri: beynəlxalq təcrübə və
Azərbaycanın mövcud reallıqları

TƏDİQİQAT HESABATI

Bakı - 2014

Sənəd İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İctimai Birliyinin ABŞ BİA-nın maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirilən "Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın inkişafına dəstək" layihəsi çərçivəsində hazırlanıb.

Müəllif:

Rövşən AĞAYEV

Az1102, Azərbaycan, Bakı şəhəri,
Tbilisi prospekti, 2-ci Alatava küçəsi, 9
Tel: (99412) 4317713
Faks: (99412) 431771
E-mail: sei@azeronline.com
Web: www.sei.az

© İqtisadi Təşəbbüslərə Yardım İctimai Birliyi

Giriş

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kreditlər biznes əməliyyatlarının ən mühüm elementlərindən biridir və kommersiya sövdələşmələrinin əhəmiyyətli hissəsi məhz kreditlər vasitəsilə reallaşdırılır. Öz növbəsində biznes kreditlər yeni imkanlardan istifadə olunması, yeni bazarların tapılması və yeni müştərilərin cəlb olunması üçün də mühüm alətlərdən sayılır. Lakin heç bir ölkədə bank-kredit sisteminin maliyyə resursları sonsuz deyil və bu resursların bölüşdürülməsi sahəsində çox ciddi rəqabət mövcuddur. İstənilən biznes strukturu kredit götürmək, fəaliyyətini genişləndirmək üçün səy göstərir. Kredit təşkilatları isə iddiaçılar arasında seçim etmək, daha az riskli subyektlərə kredit xətti açmağa məcburdu. Əks halda qaytarılmayan borclar bank-kredit sistemini iflas vəziyyətinə gətirər. Problem ondadır ki, bütün dünyada kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri (KOS) banklar üçün əsas risk qruplarından biri sayılır. Çünki iri biznes strukturlarından fərqli olaraq KOS-ların likvid girov bazası qiymətli daşınmaz əmlak – bina və qurğular hesabına deyil, daha çox daşınar əmlak – dövriyyə fondları, ilk növbədə onları məhsulları formalaşır. Bu səbəbdən uzun illər KOS-ların kredit bazarına girişilə bağlı ciddi manelər olub. Nəticədə ayrı-ayrı ölkələrdə KOS-ların kreditlərinin sığortalanması və bankların üzləşə biləcəyi risklərin müstəqil sığorta təsisatları tərəfindən qarşılanması ideyası meydana gəlib. Dünya təcrübəsində bu cür sığorta institutları “kredit təminatı fondları” adlandırılır.

Kredit zəmanət sistemləri ilk olaraq Avropada 1848-ci ildə müştərək zəmanət birlikləri olaraq qurulmuşdur. Bundan təxminən 55-60 il sonra sahibkarlar və sənətkarlar bir araya gələrək müştərək zəmanət birlikləri yaradıblar. Asiya qitəsində kredit zəmanəti sisteminin ilk nümunəsi 1930-cu ilin sonlarında Yaponiyada yaradılıb. Bu fondlar 2-ci Dünya Müharibəsindən sonra Avropa iqtisadiyyatının yenidən qurulmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Ötən əsrin 70-80-ci illərdə isə ABŞ, Kanada, Almaniya, İtaliya kimi bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə kredit zəmanət fondlarının fəaliyyəti daha sürətlə yayılmışdı. 80-ci illərdə bu fondların qurulması məqsədi bank sektorunun zəifliyini kompensasiya etmək idisə, 1990-cı illərdə və sonrakı dövrlərdə isə daha çox vaxt KOS sektorunun canlandırılması məqsədi güdürdü. Hazırda dünyanın 100-dən artıq ölkəsində belə anoloji fondlar fəaliyyət göstərməkdədir.

Kredit zəmanət fondlarının parametrləri ayrı-ayrı ölkələrdə bir-birindən müəyyən qədər fərqlənsə də, onların hamısının təməl vəzifəsi iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvəsi olan KOS-ların bank sistemində girişini asanlaşdırmaq üçün təminatın verilməsidir. Bu mexanizm kredit riskinin bir hissəsini bankların üzərindən zəmanət fondlarının üzərinə keçirməklə bankların KOS kreditləşməsinə marağını artırır.

Azərbaycanda hələlik qüvvədə olan qanunvericilik kreditlərin sığortalanması ilə bağlı hüquqi mexanizmlər müəyyən etmir. Doğrudur, dövlət vəsaiti hesabına formalaşdırılan Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu KOS-ların güzəştli kreditləşməsi üçün imkanlar yaradıb və fəaliyyətə başladığı 10 ildən artıq dövr ərzində Fond vasitəsilə verilən kreditlərin həcmi 1 milyard manatı ötüb. Lakin istənilən halda həmin kreditlər güzəştli olmasına, kommersiya kreditləri ilə müqayisədə daha aşağı faizlə təqdim edilsə də, sığorta mexanizmi olmadığında, bu vəsitləri girovsuz əldə etmək mümkünsüzdü. Nəticədə

Azərbaycanda KOS-ların bank kreditlərinə asan çıxış üçün zəruri olan mühit təmin olunmamış qalır. Bu baxımdan təqdim olunan tədqiqat ölkəmizdə KOS kreditləşməsi üçün mexanizmlərin yaradılmasına dəstək ola bilər.

Kreditlərə təminat mexanizminin mahiyyəti

Böyük biznes subyektlərinə nisbətən KOS-ların kredit riski yüksək olduğu üçün banklar onların kredit tələblərini qarşılamaqda ehtiyat edirlər. KOS-ların böyük müəssisələr kimi detallı maliyyə hesabatlılığı olmadığından banklar onlar haqda yetərli məlumatlara toplayıb kredit risklərini də qiymətləndirməyə çətinlik çəkirlər. KOS-ların bir qayda olaraq likvid girovlarının olmaması da bankların onlara marağını azaldır.

Hazırda dünyada kiçik sahibkarlığın əsas maliyyə mənbəyi şəxsi kapitalları deyil, borc vəsaitləridir. Məsələn, ABŞ-da bu qəbildən olan subyektlərin 77%-i fəaliyyətləri dövründə ən azı 1 dəfə də olsa, kredit götürmüş olurlar. Avropa Birliyində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin azı 76%-nin 1 və ya bir neçə banka kredit borcu olur. İnkişaf etmiş ölkələrdə, kommersiya banklarına kredit üçün müraciət edən kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin əhəmiyyətli hissəsi həmin vəsaitləri ala bilir. Məsələn, ABŞ və Kanadada kreditə iddia edən hər 100 kiçik və orta sahibkarlıq subyektindən azı 80 subyekt üçün kredit xətti açılır¹.

Hazırda inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kredit zamanəti fondlarının sayı 2000-ə yaxındır.

Təcrübə göstərir ki, şirkətlər borcları effektiv idarəetmə bacarıqlarına malik deyilsə, kreditlər biznesin inkişafından daha çox onların zəifləməsinə, hətta müəyyən mərhələdə iflasına səbəb olur. Xüsusilə də zəif inzibati resurslara malik kiçik və orta biznes subyektlərində iri şirkətlərə nisbətən kreditlərlə bağlı risklər daha yüksək olur. Bazar hakimiyyətinin iri şirkətlərə verdiyi rəqabət üstünlüyünü nəzərə aldıqda, KOS-ların fəaliyyətində potensial risklər daimi xarakter daşıyır. Bundan əlavə, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə belə KOS-ların kredit resurslarına resurslarına əlçatanlığa mane olan bir sıra faktorlar mövcuddur ki, onlar kredit risklərini daha da artırır. Həmin faktorlara daxildir:

- Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin əsasən 1 şəxsdən və ya ailədən güclü asılılığının olması riski;
- Proqnozlaşdırılması çətin olan risk faktorları (xəstəlik, ailədaxili münaqişələr);
- İri subyektlərlə tərəfdaşlığın daha cəlbəedici olduğu şəraitdə bankların KOS-lara maraq göstərməməsi;
- KOS-ların bir çox hallarda kredit resurslarına real tələbatı müqabilində likvid girova malik olmaması və bu səbəbdən kreditlərin onlara etimad göstərməməsi.

Bütün bu amillər bank-kredit təsisatları KOS-lara kreditlərin verilməsinə həmişə ehtiyatla yanaşmasına səbəb olur. Dünya təcrübəsində həm bankların KOS-lara marağının

¹ А. И. Шпынова. Кредитование малых и средних предприятий: зарубежный и Российский опыт. Москва – 2009г.
polpred.com/free/credit/book.pdf

azalmasının qarşısını almaq, həm də KOS-ların özlərinin risklərdən qorunması üçün biznes kreditlərin təminat altına alınması mexanizmləri tətbiq olunur.

KOS-ların kredit zəmanəti mexanizmlərinin tətbiqinin bir sıra üstünlükləri var. Əvvəla, bu mexanizm kommersiya kreditləri üzrə ödəmə qabiliyyətinin itirilməsi və ya vaxtında ödəməmə ilə bağlı yaranan riskini aradan qaldırır. Aydınır ki, sahibkar krediti götürəndə ciddi istehsal və satış problemi olmaya bilər. Lakin kreditin götürülməsindən sonra ondan asılı olmayan səbəblərin yaratdığı risklər kreditörün ödəmə qabiliyyətinin itirilməsi, yaxud borcu müqavilə şərtlərinə uyğun vaxtlı-vaxtında ödəyə bilməməsi ilə nəticələnə bilər. Məsələn, şirkət məhsulunu və ya xidmətini (işini) satır, amma mal (xidmət, iş) alıcısı müqavilə öhdəliyini pozaraq ödəməni ya tam həyata keçirmir, ya ləngimələrlə həyata keçirir. Belə vəziyyətdə sahibkar kredit təşkilatına borcunu qaytara bilmədiyi üçün maliyyə durumunu pisləşdirəcək, hətta müflis ola bilmə təhlükəsi ilə qarşılaşır. Yaxud mümkündür ki, kreditin ödəmə müddəti çatsa da, şirkətin pul mədaxili müddəti ləngiyə bilər. Belə şəraitdə sığorta şirkəti ödəmələrin daxil olmasına qədər kredit borclarının qapadılmasını üzərinə götürür. Kredit borcunun ləngiməsi bütün ölkələrin təcrübəsində müşahidə olunur. Məsələn, Belçika, Fransa və Niderlandda aparılan araşdırmalar göstərib ki, borc ödəmiş hesab-fakturaların ən azı 50%-də 2 həftəyədək, 10%-də isə 15 gündən 30 günədək ləngimə baş verir. Kreditlərin sığorta mexanizmi tətbiq edildiyi şəraitdə sığorta şirkətləri avtomatik olaraq həmin borcları qapadr.

Digər tərəfdən, kreditlərə zəmanət mexanizminin başqa bir üstünlüyü müştərilərə çeşidli xidmətlərin göstərilməsinə şərait yaradılmasıdır. Məsələn, müntəzəm olaraq sığortalanmış müştərilərin kreditödəmə qabiliyyətliliyi və borca xidmət vəziyyəti monitorinq edilir. Yeni yaranan və yaşı çox olmayan KOS-lar üçün bu xidmətlərdən yararlanmaq xüsusən vacibdir.

Xidmət və ticarətin beynəlmilləşdiyi şəraitdə kredit risklərini müəyyən edib qiymətləndirmək KOS-lar üçün xüsusən çətindir. Bu məsələdə sığorta şirkətləri və ya zəmanət fondları KOS-lar üçün peşəkar xidmətlər təqdim edirlər.

Kredit zəmanəti mexanizminin *üçüncü* üstünlüyü budur ki, borc bazarında rəqabətin həddən artıq yüksək olduu şəraitdə yeni yaranmış KOS-lar üçün kreditə çıxış imkanı təcrübəli biznes strukturlarına nisbətən daha məhdud olur. Sığorta mexanizmi imkanlardakı bu qeyri-bərabərliyi aradan qaldırır.

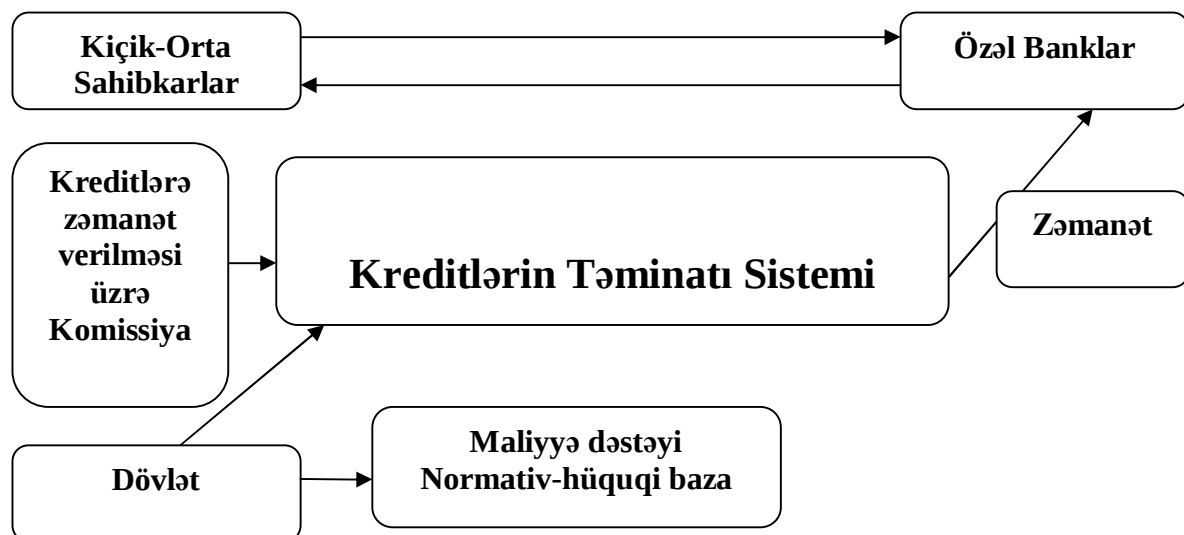
Nəhayət, kreditlərə təminat sisteminin çox mühüm üstünlüklərindən biri də budur ki, kredit təminatı yalnız KOS-ların öz maliyyə risklərini təhlükəsiz etməklə yanaşı, onlar borcların idarə edilməsi, risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması, bazar perspektivlərinin dəqiq müəyyən edilməsi sahəsində bilik və bacarıqlar qazanırlar, daimi məsləhət xidmətilə əhatə olunurlar.

Müxtlif ölkələrin təcrübəsində KOS-ların kredit risklərinə təminatın 2 forması geniş yayılıb:

1. Kredit risklərinin sığortalanması;
2. Kreditlər üçün zəmanətin verilməsi.

Kredit riskinin sığortalanması ixtisaslaşmış sığorta və ya kreditlər üzrə zəmanət şirkətləri tərəfindən banklara göstərilən spesifik maliyyə xidmətdir. Bu xidmətin təqdim edildiyi şəraitdə kredit borcunun qaytarılması ilə bağlı riskləri sığorta şirkəti öz üzərinə götürür, qaytarılmayan borca görə banka dəyən zərəri sığorta (yaxud zəmanət) şirkəti ödəyir. Kredit risklərinin sığortalanması ya borcɡötürənin məsuliyyətinin sığortası, ya da kreditin qaytarılma riskinin sığortası vasitəsilə baş verir. Borcɡötürənin məsuliyyətinin sığortası üçün əsas sığorta hadisələrinə borcɡötürənin həyatını itirməsi, iş qabiliyyətini itirməsi kimi hadisələr daxildir. Kreditin qaytarılma riskinin sığortası ilə bağlı sığorta hadisələrinə fors-major hallarla (məsələn, təbii fəlakətlər, valyuta və ya əmtəə bazarında çaxnaşmalar və s.) bağlı biznes strukturunun borcu qaytara bilməməsinə səbəb olan hadisələr daxildir.

Dünyada mövcud olan sistemlərin tətbiqi mexanizmlərində müəyyən fərqlilik olsa da, həmin mexanizmlər vahid modelə əsaslanır. Bu modelin nümunəvi strukturu aşağıdakı kimidir:

Ən yaxşı və uzunmüddətli təcrübəyə malik ölkələr kimi Niderland, Almaniya, Fransa və İspaniyanın adı çəkilir. Yerdə qalan ölkələrdə bu institutun daha cavan olduğu qeyd edilir. Biznes subyektlərinin öz kreditlərinin sığortalanması üçün ödəmələrinin ÜDM-də payının ən yüksək səviyyəsi İspaniyada (0.06%), ən aşağı səviyyəsi isə Yunanıstanda (0.006%) qeydə alınıb. AB-də sığortalanan kredit dövriyyəsinin həcmi ÜDM-nin təxminən 14%-i qədərdir. Öz növbəsində, həmin göstərici Niderlandda 21%, Yunanıstanda isə 1.7% səviyyəsindədir. Araşdırmalara görə, Avropada iri şirkətlərin orta hesabla 15, KOS-ların isə cəmi 8%-i öz kreditlərini sığortalayırlar. Öz növbəsində, Fransada KOS-ların 15%-i, iri sahibkarların 50%-i, Avstriyada KOS-ların 7.29%-i, iri sahibkarların 37%-i kreditlərini sığortası ilə əhatə olunub. Bundan əlavə, Avropa Birliyinin bəzi ölkələrində sığortalanan kreditlərin ÜDM-ə nisbəti 15% ətrafındadır. Halbuki ümumi kreditlərin payı bundan 5-6 dəfə çoxdur.

Bu faktlar onu göstərir ki, hətta inkişaf etmiş ölkələrdə belə kredit sığortası sistemi KOS-lar üçün cəlbəedici deyil. Bu, həmin qurumların dövlətin dəstək verdiyi kredit təminatı fondlarının zəmanət mexanizmlərini daha sərfəli hesab etmələri ilə bağlıdır.

AB sərhədləri daxilində 20-25 il öncə kredit sığortası ilə məşğul olan 35-dək özəl sığorta şirkəti olsa da, son 10 ildə onların əksəriyyəti ya birləşmə, ya da sıradan çıxma nəticəsində bazardan çıxıb. Hazırda AB ölkələrində kredit sığortası bazarının 80%-i 3 nəhəng qrupun – “Eylera and Hermes”, “GerlingNCM” və “Kofas” qruplarının nəzarətindədir².

KOS kreditlərinin risklərdən qorunmasının digər forması kredit zəmanəti fondlarının (KZF) yaradılmasıdır. KZF-nin üstünlüyü odur ki, onlar banklara təqdim etməyə real girovları olmayan, amma gələcəkdə pul qazanmağa, perspektivli biznes qurmaya real imkanı olan KOS-lara əlverişli biznes imkanı yaradır. KOS-lar özləri də bu cür fondlarla əməkdaşlıq şəraitində onlardan yalnız kreditə görə zəmanət almır, həmçinin biznes riskləri qiymətləndirmək sahəsində biliklər alır, KOS kreditləşməsi sahəsində təcrübə qazanır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, KZF-lərin fəaliyyətindən qısa müddətdə və daha təsirli nəticə almaq üçün onların fəaliyyəti çox konkret segmentlərə və biznes təsisatlara yönəlməlidir. Bir qayda olaraq, onların KOS-ları hədəf götürməsi daha doğru yanaşma olardı.

MDB məkanında Qazaxıstan və Qırğızıstanda KZF-lar fəaliyyət göstərir və belə fondların yaranması məhz kiçik sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı meydana gəlib. Məşğul əhəlinin Qazaxıstanda 22.3%-i, Qırğızıstanda isə 14.8%-i KOS-larda çalışır. Lakin hər 2 ölkədə KOS-ların kredit bazarlarına çıxışında ciddi problemlər var. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu ölkələrdə kiçik sahibkarların ən yaxşı halda 20%-i kredit götürə bilir – baxmayaraq ki, kreditə tələbatı olan subyektlərin sayı dəfələrlə çoxdu.

İƏİT (OECD) uğurlu KZF-lərin yaradılması və idarə edilməsi üçün 6 vacib aspektə diqqət yetirməyi tövsiyyə edir:

- Sistemin məqsədi
- Təminatın ünvanlandığı məqsədli qrup
- Maliyyələşmədə iştirakçıların (dövlət və özəl sektor) rolu və iştirak səviyyəsi

² “Credit insurance in Europe. Impact, measurement & policy recommendations”. Amparo San José Riestra http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/industry-and-services/entrepreneurship-at-a-glance-2014_entrepreneur_aag-2014-en#page31

- İnzibati xərclərin qarşılama mənbəyi
- Risklərin idarə edilməsi
- Sistemin fəaliyyətinə nəzarət

Təşkilat hesab edir ki, KZF ilk növbədə KOS-lara hədəflənməli, iqtisadiyyatın sahələri baxımından isə bu sistemə ən çox ehtiyacı olan KOS sektorlarına yönəlmək məqsəduyğundur. Məsələn, Litvada 2007-ci ildə yaradılan “Garfondas” adlı zəmanət fondu bilavasitə aqrar kreditlərin dəstəklənməsi məqsədilə yaradılıb və rəsmi olaraq “Litva kənd təsərrüfatı kreditlərinə Təminat Fondu” adlandırılır³.

Beynəlxalq təcrübədə KZF-lərin formalaşdırılması bir sıra meyarlara əsaslanır və həmin meyarlara daxildir:

- təminatın əhatə dairəsi;
- xidmətə görə haqların səviyyəsi;
- ödəniş üçün şərtlər;
- təminat fondlarının özlərinin riskini azaltmaq üçün mexanizmlər və uyğunluq meyarları.

Təminatın əhatə dairəsinin mahiyyəti budur ki, sahibkar-bank-fond zəncirində kredit riskinin paylanması zamanı riskin hansı hissəsinin fondun üzərinə düşməsi dəqiq müəyyən edilməlidir. Çünki KZF-nin uzunömürlü olması və dayanıqlı fəaliyyəti üçün bu nisbətin optimal müəyyən edilməsi həlledici şərtlərdən biridir. Aydınır ki, KZF-lər ucdantutma bütün kredit məbləğinin riskini sığortlasalar, buna fiziki olaraq onların maliyyə imkanları yetərli olmaz. Dünya təcrübəsində ayrı-ayrı ölkələrdə KZF-lər bankdan götürülən kredit məbləğinin 60%-dən 80%-dək hissəsini sığortalayır. Bir qayda olaraq yerdə qalan məbləğ üzrə riski bank öz üzərinə götürür. KZF-nin riskin daha çox hissəsini qarşılama məcburi məsələdi, çünki əks halda bankların KOS kreditləşməsinə marağını yenə də artırmaq mümkün olmayacaq. Amma əgər təminat fondları bütün kredit riskini öz üzərinə götürsə, banklar kreditlərin verilməsində məsuliyyətini azalda bilər. Ona görə də, dünya təcrübəsində ayrılan kredit məbləğinin riskinin 20%-dən 40%-dək bankların üzərinə qoyulması məqbul variant kimi qəbul olunub.

KZF-lərin səmərəli fəaliyyətinin təmin olunması üçün ikinci element onların əməkdaşlıq müqabilində aldıkları xidmət haqlarıdır. Təcrübədə 2 cür xidmət haqları tətbiq edidilir:

- (i) *Zəmanət fondunun xidmətinə müraciət edən kredit iddiaçısının kreditdəmə qabiliyyətliliyinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı birdəfəlik xərclər.* Bu xərclər adətən fondun idarəetmə xərclərinin qarşılama məqsədilə alınır.
- (ii) *Sığorta və ya zəmanət haqları.* Təcrübədə bu xərclər bir qayda olaraq sığortalanan və ya təminat altına alınan kredit məbləğinin müəyyən faizi kimi alınır. Məhz bu vəsaitlər real risklərlə üzləşən kredit borclarının qaytarılması üçün təminat fondu rolunu oynayır.

Dünya təcrübəsində xidmət haqlarının alınması prinsiplərində də müəyyən fərqlər mövcuddur. Məsələn, sığorta haqqının tələb olunan bütün məbləğə, yaxud yalnız təminat verilən (sığorta olunan) məbləğə tətbiq edən ölkələrə rast gəlmək mümkündür. Adətən,

³ Улучшение доступа МСП к финансированию в странах Центральной Азии за счет развития систем кредитных гарантий
www.oecd.org/investment/psd/Handbook2RUS.pdf

sığorta və ya təminat haqları kredit müqaviləsinin hər ili üçün hesablanır. Bəzi ölkələrdə azalan məbləğlər nəzərə alınmır və borcun müddətinə uyğun olaraq hər il üzrə qaytarılmalı olan nominal məbləğə nisbətən sabit sığorta haqlar müəyyən edilir. Amma elə ölkələr var ki, növbəti ilin xidmət haqlarını hesablayarkən borcun qaytarılan məbləğini təminat verilən həcmdən çıxaraq yerdə qalan məbləğ üzrə sığorta haqları müəyyən edir.

Həlləddici məsələlərdən biri təminat fondları və banklar arasında əməkdaşlıq şərtlərinin çox dəqiq müəyyən edilməsidir. Təminat verildiyi zaman dəqiq bilinməlidir ki, sahibkar borcu qaytarmaq imkanını itiribsə, təminat fondu həmin vasitə banka nə zaman qaytaracaq – borclunun ödəmə qabiliyyətliyini bəyan etdikdən dərhal sonra, yoxsa daha uzun müddət ərzində hüquqi incələmələr aparıldıqdan sonra. Bu məsələ banklar üçün çox mühümdür, çünki bəzən hüquqi incələmələr aylarla vaxt apara bilər, həmin müddət isə faiz ala bilməyən bank üçün vəsait itkisidir.

Dünyada mövcud olan KZF-lər özləri üçün çox dəqiq prioritetlər müəyyən edirlər. Məsələn, onlar üçün yeni başlayan sahibkarların, yoxsa müəyyən iş təcrübəsi olan sahibkarlıq strukturları əsas hədəfdi, yüksək elm və texnoloji tutumlu layihələr, yoxsa istənilən sektorda çalışmaq maraqlıdır, KOS-lar yoxsa iri sahibkarlıq subyektləri əsas hədəfdir, uyğunluq meyarları müəyyən edirlər.

KZF-lər bir tərəfdən bankların riskini qarşılayır, amma başqa tərəfdən onların özlərinin də risklərdən qorunmasına ehtiyac var. Odur ki, KZF-lər öz təminatlarını təkrar sığorta etdirirlər. Beynəlxalq təcrübədə kredit təminatlarının təkrar sığortasını ya bu sahədə ixtisaslaşmış beynəlxalq şirkətlər, ya da bilavasitə mərkəzi hökumətlərin təkrar təminatı vasitəsilə həyata keçirirlər.

KZF-lər əhəmiyyəti yalnız bankların riskini üzərlərinə çəkməklə onların KOS kreditləşməsinə marağını yüksək səviyyədə saxlamaqla məhdudlaşmır. Bu sistem həmçinin bankların inzibati yükünü və xərclərini azaltmağa dəstək olur. Bəzi ölkələrdə bu fondlar vasitəsilə formalaşdırılan kredit tarixçələri reyting agentliklərinin və maliyyə təsisatlarının kredit analizinə yardım göstərir. Banklar isə onların xidmətlərindən marketin aləti olaraq yararlanırlar.

KOS-ların borclarını ödəyə bilmə qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi çox mühümdür. Özü də nəzərə almaq lazımdır ki, kredit ödəmə qabiliyyəti yalnız KOS-ların daxili durumuna bağlı deyil. Burada ölkənin iqtisadi durumu, KOS-lar xarici bazarlarla sıx işləyirsə, dünya iqtisadiyyatından gələ biləcək risklərin hərtərəfli qiymətləndirilməsi tələb edilir. Artıq dünyada Bazel 2 prinsiplərindən çıxış edərək bankların KOS-lara kredit riskinə görə, reytinglərin müəyyən edilməsi və bu reytingə əsasən kreditlərin verilməsi mexanizmləri yaradılıb. Kreditin həcmi reytingin səviyyəsindən asılıdır.

Bankların KOS-lar üçün kredit təminatı mexanizmlərinin tətbiqi şəraitinə uyğunlaşmasını BASEL II standartları da tələb edir. 2004-cü ildən tətbiq edilən bu standartlar bütün dünyada fəaliyyət göstərən banklar üçün keçərlidi. BASEL II standartlarının əsas məqsədlərinə maliyyə sistemində etibarlı və sabitliyi təmin etmək, bankların məruz qala biləcəyi riskləri daha dəqiq ölçmək, bankları riskləri daha mükəmməl idarə etməyə həvəsləndirmək daxildir. Ümumilikdə bu standartlar bankları vadar edir ki, kredit verərkən riskin idarə edilməsini birinci plana çıxarsınlar, kreditləşməni vəsait borc üçün müracət edən subyektlərin risk səviyyəsinə uyğun həyata keçirsinlər. BASEL II standartlarına görə, əlverişli şərtlərlə kredit götürmək üçün risk səviyyəsi aşağı olmalıdır.

Halbuki KOS-lar, xüsusilə mikromüəssisələr həтта inkişaf etmiş ölkələrdə xarici təminat mexanizminin olmadığı şəraitdə bank sektoru üçün yüksək risk qrupuna daxil olan təsərrüfat subyektləri hesab edilirlər. Beynəlxalq təcrübədə və elə BASEL II standartlarına görə də kredit agentliklərindən dərəcə almayan şirkət və müəssisələr 100% risk altında olan subyektlər hesab edilirlər. Aydın ki, dünyada KOS-lar deyil, yalnız iri şirkətlər xərc çəkərək kredit agentliklərindən kredit dərəcələri alırlar. KOS-lar üçün kredit dərəcələrini zəmanət və kredit sığortası sistemi oynayır. BASEL II standartlarına əsasən hazırlanmış risk ağırlığı sisteminə görə, təminatı olmayan, kredit agentliklərindən dərəcə almayan şirkət və müəssisələrin iddia etdiyi borclar üçün risk ağırlığı iqtisadiyyatın sektorların asılı olaraq fərqlidi. Məsələn, daşınmaz əmlakla bağlı əməliyyatlar üzrə kreditlərə görə risk ağırlığı 100%, pərakəndə ticarət üzrə 75% müəyyən edilib⁴. Deməli hazırkı beynəlxalq standartlar da bankların KOS-lara risk idarəçiliyi baxımından daha həssas yanaşmanı önə çəkdiyi üçün kiçik-orta ölçülü sahibkarlıq kreditlər üçün zəmanət mexanizminin formalaşdırılmasını tələb edir.

Kiçik sahibkarlıq kreditlərinə zəmanət verilməsi sahəsində beynəlxalq təcrübə

İnkişaf etmiş ölkələrdə KOS-lar müxtəli zəmanət fondlarının imkanlarından geniş istifadə edirlər. Məsələn, ABŞ-da Kiçik Biznes Administrasiyası (US Small Business Administration) kommersiya bankları tərəfindən verilən kreditlər üçün zəmanətlər təqdim edir. Bu ölkədə kiçik sahibkarlıq subyektlərinin banklara kredit borcları yarım trilyon dolları ötür. Administrasiyanın bu kreditlər üzrə verdiyi zəmanət Fondunun məbləği isə 60 milyard dollardan çox, yəni verilən kreditlərin 12%-nə qədər olub. İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik müəssisələrin 50%-ə qədəri maksimum 5 ilədək fəaliyyət göstərir. Bu səbəbdən hökumət hesab edir ki, bankların risklərdən çəkinərək bu subyektlərə kredit xətti açması məhz zəmanətlər sayəsində mümkün ola bilər. Ekspertlər hesab edir ki, təminatlı kredit mexanizmləri müflisləşməni 7%-dək azalda bilər. Kreditlər üçün zəmanət mexanizmləri KOS-ların kredit ödəmə qabiliyyətini itirdiyi şəraitdə onların borclarının qapadılmasını nəzərdə tutur. Avropa ölkələrində və Kanadada KOS-ların təxminən 10%-i kredit təminatı fondlarının xidmətindən yararlanırlar⁵.

Almaniya KZF-nin fəaliyyəti sahəsində uzunmüddətli təcrübəsi olan ölkələrdən biridir. Tarixən bu ölkədə məhz KOS-ların maliyyəyə əlçatanlığını təmin etmək ehtiyacından Alman Kredit Bankları yaranmağa başlayıb. Sonrakı mərhələdə isə artıq ölkədə İxrac Kreditlərinə Zəmanət Fondları yaranmağa başladı. Kredit Zəmanət Bankı (Buergschaftsbanken) 20-ci əsrin əvvəllərindən etibarən dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının formalaşmasında mühüm rol oynayıb. Xüsusilə də ikinci Dünya Müharibəsindən sonar Almaniyanın maliyyə sisteminin yenidən qurulmasında bu banklar mühüm rol oynayıb. Bu banklar məhdud məsuliyyətli müstəqil şirkətlər kimi təsis olunub və onların fəaliyyəti yalnız öz bölgələrindəki KOS-larla məhdudlaşıb.

Hazırda Almaniyanın şərq torpaqlarında KOS-ların 10 milyon avro, qərb torpaqlarında isə 50 milyon avro məbləğində kreditlərinə zəmanət verən banklar fəaliyyət göstərir. Həmin

⁴ BASEL II "KOBİ'lerin kredi riski ve derecelendirilmesi" Ankara Ticaret Odası
www.atonet.org.tr/yeni/files/files/ozel.../ato_basel.pdf-matbaa.pdf

⁵ А. И. Шпынова. Кредитование малых и средних предприятий: зарубежный и Российский опыт. Москва – 2009г.
polpred.com/free/credit/book.pdf

bir kredit zəmanət bankları KOS kreditlərinə müəyyən edilmiş qaydalar daxilində dəstəyi və şirkət təsisçilərini yarandıqları ilk ildə bələdçi materiallarla təmin edir. Bundan əlavə, federal hökumətin təsis etdiyi xüsusi komitə var ki, 300 milyon avro məbləğində kreditlər üçün girov təminatına dəstək verir. Alman təcrübəsində kredit zəmanəti sistemi belədir: ölkənin inzibati ərazi quruluşunu təşkil edən 16 torpağın (regionun) hərəsində bir kredit zəmanət bankı fəaliyyət göstərir və ümumilikdə 16 bank Alman Zəmanət Bankları Birliyində birləşir. Bu birliklərin əsas funksiyası bank qanunvericiliyində dəyişikliklər zamanı zəmanət banklarının mənafeyini qorumaq, bu banklar arasında əməkdaşlığı təşviq etmək, beynəlxalq platformalarda zəmanət banklarının nümayəndəliyini və koordinasiyasını icra etməkdir.

Almaniya hökuməti kredit zəmanət banklarını federal büdcə üçün ödədikləri mənfəət vergisindən, regional hökumətlər isə sahibkarlıq fəaliyyətilə bağlı yerli vergilərdən azad edib. Hökumətin yanaşması budur ki, bu banklar ictimai maraqlar üçün çalışdığı üçün onların ağır vergi yükü altında olması səhv yanaşma olardı və banklar vergi güzəştləri hesabına qənaət etdikləri vəsaiti KOS-ların maliyyə gücünün artımına yönəltməlidir.

Mövcud qaydalara görə, zəmanət əsasında girovsuz kredit əldə etmək üçün KOS-lar banka müraciət etdikdə bu müraciətlər Zəmanət Komitəsinə yönlədilir. Əgər Komitə kredit ayrılmasında ciddi risklər görmürsə, bank müraciətləri müsbət cavablandırır. Hazırda şərq əyalətlərində istənilən kredit məbləğinin 80%-nə, qərb regionlarında isə 65%-nə zəmanət verilir. Zəmanətlə verilən kreditlər ən çoxu 23 ilə ayrılır. Son illər Alman Zəmanət Banklarının zəmanətilə KOS-lara verilən ümumi kreditlərin həcmi 5 milyard avrodan, onlara təqdim edilən zəmanətlərin məbləği 1.8 milyard avrodan çox olmuşdur.

Lakin Almanıyanın bank qanunvericiliyinə görə, kredit zəmanəti üzrə ixtisaslaşmış təşkilatların müntəzəm xarici auditdən keçməsi məcburidir. Bu cür audit həmin təşkilatların likvidliyini və dayanıqlılığını qiymətləndirmək üçün son dərəcə vacib mexanizm hesab olunur.

Dünyanın ən böyük 15 ən böyük iqtisadiyyatından birinə sahib olan Cənubi Koreya iqtisadiyyatında KOS-ların rolu kifayət qədər təsirlidir. Bu ölkənin qanunvericiliyinə görə, emal sənatesi, inşaat və mədənçilik sahələrində işçilərin sayı 300-dən az, dövryyəsi 8 milyon dollardan az olan subyektlər KOS sayılır. Bu qəbildən olan sahibkarlıq subyektlərinin kreditləşməsində 1976-cı ildə yaranan Cənubi Koreya Kredit Zəmanət Fondunun (KODIT) mühüm rolu var. Bu fond kreditlərə zəmanəti verməklə yanaşı KOS-lar üçün məsləhət xidmətləri də göstərir. Fondun 99 şöbəsi, 2.150 nəfər işçisi var. KODIT kiçik sahibkarların götürdüyü kredit məbləğinin maksimum 65%-dək zəmanət təqdim edir.

KODIT-də savayı Cənubi Koreyada sırf elmi-texnoloji layihələr üzrə kreditlərə zəmanət verən Texnoloji Maliyyə Fondu – KOTEC fəaliyyət göstərir. Elmi-texnoloji xarakterli layihələri həyata keçirmək üçün götürmək istədiyi kreditlərə girovu olmayan KOS-lar asanlıqla KOTEC zəmanət ala bilir. Lakin bunun üçün KOTEC həmin layihənin gəlir gətirə bilən, davamlı biznes layihə olduğunu analiz edib qərar verməlidir. Bu işi KOTEC-in nəzdində fəaliyyət göstərən Texnoloji Dəyərləndirmə Xidməti həyata keçirir. Yəni, əsaslandırılmış layihələrin Fondun diqqətindən kənarda qalması mümkün deyil. Ümumilikdə KOTEC-in 2 texnoloji dəyərləndirmə institutu və 51 texnologiya dəyərləmə mərkəzi fəaliyyət göstərir, Fondada 1072 nəfər çalışır. Son 5-6 ildə KOTEC hər il təxminən 9

milyard dollar həcmində kreditlərə zəmanət verib. Digər ölkələrdə olduğu kimi, Türkiyədə də bu fondlar KOS-lara təkcə girovsuz kredit xəttinin açılması baxımından zəmanətçi olmur, həmçinin bankçılıq sahəsində onların bilik-bacarıqlarını artırır, kredit bürosu funksiyasını yerinə yetirməklə KOS-ların kredit tarixçələrinin bazasını yaratmaqla kredit risklərini qiymətləndirir. Dünya Bankının Türkiyədə apardığı tədqiqat ortaya çıxarıb ki, banklar bir qayda olaraq yaxşı kredit keçmiş olan iri müəssisələrə nisbətən KOS-lara qarşı daha sərt tələblər, məsələn, daha böyük məbləğdə likvid girov istəyir. Tədqiqat ortaya çıxarıb ki, əgər banklar iri sahibkarlıq subyektlərindən kredit dəyərinin 70%-i həcmində girov istəyirlərsə, KOS-lar üzrə həmin tələb 90%-dən yüksək olub. Aydın məsələdir ki, iri biznes strukturlarından fərqli olaraq KOS-ların kapitalının daşınmaz əmlak hesabına deyil, əsasən daşınar əmlak (məsələn, hazır məhsullar) hesabına formalaşır. Odur ki, sosial-iqtisadi inkişaf baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edən KOS-ların kreditə əlçatanlığını təmin etmək üçün dövlətin müdaxiləsi qaçılmaz olur.

Bütün dünyada olduğu kimi, Türkiyədə də kiçik müəssisələr uzun zaman fəaliyyət göstərə bilmir və bu da onların banklar tərəfindən riskli müştərilər qrupuna aid edilməsini şərtləndirir. Məsələn, 2011-ci ildə aparılmış "Sərmayə Mühiti Dəyərləndirməsi"nə görə, yeni yaradılan kiçik müəssisələrin 40%-i yarandıqdan 2 il, 50%-i isə 3 il sonra fəaliyyətini dayandırmalı olur. Yəni, ən yaxşı KOS-ların yalnız yarısı 3 ildən artıq fəaliyyət göstərə bilir⁶.

Son 40 ildə KOS-ların Türkiyə iqtisadiyyatında da böyük rol oynamasına baxmayaraq, 80-ci illərin sonlarınaq Türkiyədə KOS-ların maliyyə bazarına çıxışında ciddi problemlər olub. Türkiyədə müəssisə sayının 99%-i, məşğulluğun isə 78%-i KOS-ların payına düşür. Türkiyədə artıq 1994-cü ildən Kredit Zəmanət Fondu (KGF) fəaliyyət göstərir. Fond bank kreditlərində kredit riskinin bir qisimini öz üzərinə götürməklə KOS-ların banklar qarşısında etimadını yüksəldir. KGF kiçik-orta sahibkarlıq kreditlərinə girov dəstəyilə yanaşı, xəzinə əsaslı girovların da istifadəsində vasitəçilik edir. KGF son illər çox sürətlə böyüyür. 2007-ci ilədək Fondun 3 şöbəsi varsa, hazırda 32 şöbə olmaqla 113 işçi heyətinə sahibdir. KGF-nin zəmanət verdiyi kiçik və orta sahibkarlıq kreditlərinin minimum həcmi 1 milyon, maksimum həcmi 5 milyon TL-dir. Fond tərəfindən kredit məbləğinin 75-85%-dək zəmanət təqdim olunur. KGF zəmanətlərlə bağlı müraciətlərə həddən artıq selektiv yanaşır. Fonda 1994-2011 illərdə cəmi 17 772 girov tələbi təqdim olunsada, onlardan cəmi 7 342 müraciətçiyə kredit xətti açılmışdır.

KGF ilə yanaşı Türkiyədə Biznesmen və Sənətkarların Kredit və Girov Kooperativləri Birlikləri (TESKOMB) fəaliyyət göstərir. Əsaslı 1951-ci ildə qoyulan bu birliyin təməl məqsədi kiçik biznesin maliyyə ehtiyacını aradan qaldırmaqdı. Hazırda Türkiyədə 921 belə birlik fəaliyyət göstərir. Ən son məlumata görə, Birliklərin ümumi ortaqlarının sayı 1,5 milyona çatır. TESCUMB kredit zəmanət sisteminin başlıca xüsusiyyəti budur ki, sistem daxilində biznesmen və sənətkarların götürdüyü kreditlərin faizləri ilə bazardakı kredit faizləri arasındakı fərqi dövlət qarşılayır. TESCUMB-un zəmanət verdiyi kreditlər Xalq Bankın şöbələri vasitəsilə bölüşdürülür. 2012-ci ilin sonuna olan məlumata görə, Türkiyədə 2 milyona yaxın sahibkar və sənətkar var ki, ondan 1,5 milyonu və ya 75%-i TESCUMB-un üzvüdür. 2011-ci ilin sonuna olan məlumata görə, Birlik ümumi sayı 140

⁶ Selcan ZORLU, KOBİ'lerin Finansmana Erişiminde Kredi Garanti Fonları

<http://www.kalkinma.gov.tr/SitePages/GuncelYayinlarForm.aspx?L=9b885ceb-6620-4710-a340-bf58e3a45d92&IDKey=363>

mini ötən kredit razılaşması üçün 4.4 milyard Türk lirəsi məbləğində girov zəmanəti təqdim etmişdi.

Son zamanlar MDB məkanında da bir sıra ölkələr kredit zəmanəti mexanizmlərinin yaradılması istiqamətində addımlar atıblar. Məsələn, Rusiyada 2014-cü ilin 5 may tarixində Rusiya hökumətinin qərarı ilə KOS-ların kreditləşdirilməsinə təminat verən xüsusi agentlik yaradılıb⁷. Hələlik qurum genişmiqyaslı fəaliyyətə başlamasa da, gələcək fəaliyyət üçün planlar üzərində işləyir. 2014-cü ilin dekabrında Agentlikdə KOS-lar üçün effektiv kredit zəmanəti mexanizmlərinin yaradılması üçün strategiyanın işlənməsi ilə əlaqədar dəyirmi masa təşküi edilib⁸. Agentliyin yaradılması ilə bağlı hökumət qərarına görə, Agentliyin əsas hədəfi KOS-ların investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün kreditlərə təminatın verilməsi olacaq. Qurum Rusiya Əmlak İdarəçiliyi üzrə Federal Agentliyinin təsisçiliyi ilə yaradılıb. Agentliyin yaradılması ilə bağlı Rusiya hökuməti qeyd edir ki, əgər 2012-cü ildə KOS-ların maliyyələşdirilməsi 29% artmışdısa, bu temp 2013-cü ildə 15%-ə enib, 2014-cü ildə isə 10%-ə qədər zəifləməsi gözlənilir. Belə şəraitdə zəif likvidliyə malik KOS-ların iqtisadi inkişafa töhfəsi əhəmiyyətli dərəcədə azala bilər. Odu ki, Rusiya hökuməti KOS subyektlərinin orta və uzunmüddətli dövrdə kreditləşdirilməsində olan riskləri aradan qaldırmaq üçün Kredit Təminatı Agentliyinin yaradılması qərarını verir. Yaxın illər üçün Agentliyin qarşısında 2 vəzifə dayanır: KOS-lar üçün kreditləşmə şərtlərinin yaxşılaşdırılması və uzunmüddətli kredit məbləğinin artırılması. Agentliyin yaxın 5 il üçün qəbul olunmuş planına görə, zəmanət verilmiş kreditlərin sayı 7320-dən, zəmanət verilmiş kreditlərin həcmi 825 milyard rubldan az olmamalıdır⁹.

Qazaxıstanda kreditlərə zəmanət verilməsi “DAMU” Sahibkarlığın İnkişafı Fondu vasitəsilə həyata keçirilir. 2010-cu ildə təsis olunan sistemin birbaşa hədəfi KOS subyektləridir. Bu qurum vasitəsilə dəyəri 135 min dolları aşan kreditlərə zəmanət verilir. Təminat üçün müddət 5 ildi və zəmanət götürülən kredit məbləğinin maksimum 50%-nə verilir. Yeni yaradılmış KOS subyektləri üçün bu hədd 70%-dək qaldırıla bilər. Zəmanətin təqdim olunması üçün borcötürən bütün kredit məbləğinin 1%-ni ödəməlidir. Fəaliyyətə başladığı gündən fond 121 kredit müqaviləsi üzrə 95.9 milyon dollar kredit məbləği üzrə 36.9 milyon avro zəmanət təqdim edib. Təminat verilən kreditlərin 42%-i emal sənayesinə yönəldilib. Bundan əlavə, Qazaxıstanda 2013-2020-ci illərdə aqrar-sənaye kompleksinin inkişafına dair inkişaf Proqramına əsasən bu sahənin kreditlərinə zəmanət verən ayrıca təminat fondunun yaradılması nəzərdə tutulur¹⁰.

Latın Amerikasız ölkələrindən Çilinin bu sahədə diqqətəlayiq təcrübəsi var. “Kiçik Müəssisələrə Dövlət Zəmanəti Fondu” (FOGAPE) 1998-ci ildən fəaliyyət göstərir. Fondun işinə ümumi rəhbərliyi “BancoEstado” dövlət bankı rəhbərlik edir. Hazırda qurumun vəsaitlərinin həcmi 80 milyon təşkil edir. Lakin zəmanət verdiyi kreditlərin ümumi məbləği 800 milyon dollara çatır. Fondun fəaliyyəti tender sisteminə əsaslanır. Belə ki, Fon il ərzində 4-6 dəfə tender elan edir və müxtəlif banklar kreditlərə iddiaçıların müraciətlərinə cavab vermək üçün tenderdə iştirak edərək zəmanət əldə etməyə çalışır.

⁷ <http://www.acgrf.ru/>

⁸ http://www.acgrf.ru/pres_slujba/news/finansirovanie_malogo_i_srednego_biznesa_sankt_peterburga_teper_garantiruetsya_agentstvom_kreditnykh/

⁹ <http://government.ru/docs/12165/>

¹⁰ Улучшение доступа МСП к финансированию в странах Центральной Азии за счет развития систем кредитных гарантий www.oecd.org/investment/psd/Handbook2RUS.pdf

Qüvvədə olan qaydalara görə, FOGAPE tender əsasında 3 növ kredit zəmanətinin verilməsini həyata keçirir: (i) *mövcud resursların 50%-i qısamüddətli kreditlərin verilməsinə yönəldilir*; (ii) *30%-i əsasən ixracatçıların və yeni yaranan KOS-ların kreditləri üçün zəmanətin verilməsinə yönəldilir*; (iii) *Yerdə qalan hissəsi digər kreditlərə yönəldilir*.

Tenderə təqdim olunan təkliflər nəzərədən keçirilərkən riskin azlığından savayı krediti ödəmə əmsalı daha az olan kredit təşkilatlarına üstünlük verilir. Məsələn, əgər təşkilatlardan biri kreditin 50%-ni, digəri 60%-ni qarşılamağa zəmanət verirsə, FOGAPE sonunculara üstünlük verir. Hazırda Fond tərəfindən kreditlərən verilən təminatın orta səviyyəsi kredit müqaviləsi üzrə məbləğin 65%-ni təşkil edir¹¹.

Beynəlxalq təcrübədə KOS-ların ixrac üçün verilən kreditlərə zəmanət verilməsi xüsusi bir sistem kimi fəaliyyət göstərir. Öz növbəsində federal hökumət “İxracın kreditləşməsinə zəmanət” adlı Proqram həyata keçirir. Bundan başqa, ABŞ “Eksimbank”-ı ixrac üçün nəzərdə tutulan məhsulların istehsalı üçün qısamüddətli (1 ilədək), məhsulların ixracı üçün kreditlərə isə ortamüddətli (10 ilədək) kredit zəmanəti təqdim edir. Bu bankın verdiyi kredit təminatlarının illik həcmi 15 milyard dollara çatır. ABŞ-da Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi də onun nəzdində fəaliyyət göstərən Əmtəə-Kredit Korporasiyası vasitəsilə dövlət vəsaitləri hesabına kreditlərə təminatlar təqdim edir. ABŞ-da girovqoyma üzrə ixtisaslaşmış şirkətlər var ki, “Eksimbank”-ın zəmanəti altında KOS-lara kredit zəmanəti təqdim edir. Məsələn, “Fast Track” adlı şirkət “Eksimbank”-ın zəmanəti olduğu təqdirdə KOS-ların 25 milyon dollaradək kreditlərinə zəmanət verir. Öz növbəsində ABŞ-da ştatlar və yerli hakimiyyətlər də yerli firmaların kreditləşməsinə zəmanətlərin verilməsində bilavasitə iştirak edir. Kanadada bu fəaliyyətlə İxracın İnkişafı Korporasiyası (EDC) məşğul olur. Bu qurumun fəaliyyəti İxracın İnkişafı haqqında Qanunla tənzimlənir. EDC qanunvericiliyə görə, KOS-ların götürdüyü ixrac kreditlər üçün əsas zəmanətçi rolunda çıxış edir. Korporasiya hansısa sahibkarın ixrac kreditinə zəmanət verməklə bağlı qərar qəbul edərsə, dərhal kredit xəttini açan bankla kredit protokolu imzalayır (Buyer Credit Protocol). İtaliyada ixrac kreditlərinin sığortalanması ilə dövlət qurumları olan “SACE” (Xarici Ticarət Əməliyyatlarının Sığortalanması) və İCE (Xarici Ticarət İnstitutu) məşğul olur. Son illər SACE-nin zəmanət verdiyi ixrac kreditlərinin həcmi 5 milyard avronu ötüb. Zəmanət verilmiş məbləğin 70%-i KOS subyektlərinin payına düşüb. Təşkilat zəmanəti maksimum 2 il müddətinə təqdim edir¹².

Kreditlərə zəmanətin verilməsi: Azərbaycanda mövcud vəziyyətin və qanunvericiliyinin təhlili

Bir sıra inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanda kiçik-orta sahibkarlıq subyektlərinin ölkə iqtisadiyyatda əhəmiyyətli rolu yoxdur. Rəsmi statistikanın məlumatına görə, 2013-cü ildə KOS-ların ÜDM-də payı cəmi 3%, o cümlədən qeyri-neft sektorunda 5.4% təşkil edib. İqtisadiyyatıda çalışanların təxminən 7.5%-i KOS-ların payına

¹¹ Улучшение доступа МСП к финансированию в странах Центральной Азии за счет развития систем кредитных гарантий www.oecd.org/investment/psd/Handbook2RUS.pdf

¹² Стимулирование экспортной деятельности в зарубежных странах и практика поддержки экспорта в России. Институт экономической политики имени Е.Т. Гайдара www.iep.ru/files/text/usaidd/Eksp-dejat.pdf

düşür. Nəhayət, ölkə üzrə əsas kapiatala investisiyalarda KOS-ların xüsusi çəkisi cəmi 3% ətrafındadır¹³.

KOS-ların bu cür zəif potensialının mövcudluğu şəraitində onların maliyyə resurslarına zəif çıxışının olması da diqqətdən kənarda qala bilməz. Mərkəzi Bank iqtisadiyyat üzrə kreditlərin strukturunda KOS kreditlərini ayrıca təqdim etmir. Lakin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun (SKMF) ayırdığı kiçik və orta məbləğli kreditlərin həcminə və Fondun ümumi kreditlərində xüsusi çəkisinə diqqət yetirdikdə, KOS-ların kredit resurslarından nə dərəcədə zəif bəhrələndiyi daha aydın görünür. Aşağıdakı cədvəldə bu barədə detallı məlumatlar təqdim edilib.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu vasitəsilə KOS-ların kreditləşməsi¹⁴

	Kiçik və orta ölçülü güzəştli kreditlərin həcmi, min manat	Ümumi kreditlərdə payı, %	KOS-ların investisiyaları, min manat	KOS-ların investisiyalarının ümumi investisiyalarda payı, %	Kiçik və orta ölçülü güzəştli kreditlərin KOS sərmayələrində payı, %	Kiçik və orta ölçülü güzəştli kreditlərin ümumi kreditlərdə payı, %
2008	4147.0	4.7	371 152.0	3.7	1.1	0.05
2009	11 118.0	8.6	289 254.2	3.7	3.8	0.13
2010	17 586.0	16.2	276 253.0	2.8	6.3	0.19
2011	23 392.0	16.9	737 561.3	5.7	3.2	0.24
2012	34 700.0	16.0	531 627.2	3.4	6.5	0.27
2013	57 200.0	20.8	486 343.5	2.7	11.7	0.37

SKMF-nun vəsaitlərindən istifadə qaydalarına görə, məbləği 500 000 manatək olan kreditlər kiçik və orta həcmli kreditlər hesab edilir. Cədvəldən görünür ki, 2008-2013-cü illər ərzində kiçik və orta həcmli kreditlərin məbləği mütləq rəqəmlə 15 dəfəyədək artıb. Lakin bu kreditlərin Fondun ümumi kreditlərində xüsusi çəkisi 21%-i ötməyib və bu kifayət qədər aşağı göstəricidir. Həmin dövrdə kiçik və orta həcmli güzəştli kreditlərin bütün iqtisadiyyat üzrə kreditlərdə payı hətta 0.5%-dən də az olub. Öz növbəsində bu kreditlər ən KOS-ların sərmayə ehtiyaclarının ən yaxşı halda 10-11%-ni qarşılaya bilər.

Azərbaycanda KOS-ların kredit resurslarından geniş istifadəsinə nail olmaq üçün əsas mühüm mexanizmlərdən biri kreditlərin sığortalanması və kreditlərə zəmanət mexanizminin yaradılması ola bilər. Halbuki hazırda Azərbaycan qanunvericiliyində KOS subyektləri üçün kreditlərə təminatın verilməsi mexanizmləri demək olar ki, yoxdur. Söhbət həm KOS kreditləri ilə bağlı risklərin sığortalanmasından, həm də bu qəbildən olan kreditlər üçün girov zəmanətinin təmin olunmasından gedir. Doğrudur, 1999-cu ildə qəbul olunan "Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunun 8.4-cü maddəsində kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə qaynaqlarından istifadə imkanlarını genişləndirmək məqsədilə kredit təminatı fondu yaradılması nəzərdə tutulmuşdu¹⁵. Lakin bu qanunun qəbulundan ötən 15 il ərzində kredit təminatı fondunun yaradılması istiqamətində addım atılmadı. Bunun əvəzində 2002-ci ildə İqtisadi İnkişaf

¹³ <http://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

¹⁴ <http://anfes.gov.az/az/show.page.php?guid=4e13c77b-280b-11e0-8e86-0022190362dd>

¹⁵ <http://anfes.gov.az/az/show.page.php?guid=703bc0ee-1f1c-11e0-abe4-2f80f755c2ce>

Nazirliyinin nəzdində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu (SKMF) təsis olundu. Fondun Əsasnaməsində qeyd olunur ki, qurumun əsas məqsədi ölkədə sahibkarlığın, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına kömək göstərməkdən, onlara maliyyə dəstəyi verməkdən ibarətdir¹⁶. Lakin mövcud qanunvericilik Fondun KOS kreditlərinə hər hansı formada zəmanətin verilməsini nəzərdə tutmur. SKMF-nin KOS-lara yalnız güzəştli kreditlər vermək öhdəliyi var və bu güzəşt kredit fazilərinin kommersiya kreditlərindən daha aşağı olması ilə məhdudlaşır. Lakin Fond müvəkkil banklara KOS adından girov təminatı vermək hüququna malik deyil və bütün digər mənbələrdən verilən kreditlər kimi SKMF-nin kreditlərinə də girov tələb olunur, girovun qoyulmasına isə bütün məsuliyyət borc götürən sahibkarlıq subyektlərinin üzərinə qoyulur. Kredit götürənin məsuliyyətinin və riskinin sığortalanması isə qanunvericilikdə ümumiyyətlə nəzərdə tutulmur. Bütövlükdə isə Azərbaycanın bank-kredit qanunveriliyində kredit riskinin və borc götürənin məsuliyyətinin sığortası təsbit edilməyib. Məsələn, mövcud qanunvericilik əmanətlərin sığortalanmasını ayrıca qanunla tənzimlədiyi halda, kreditlərin sığortalanması və ya kreditlərə zəmanətin verilməsi ilə bağlı heç bir hüquqi mexanizm yoxdu. Eyni zamanda, ölkədə kreditlərə təminatın verilməsi üzrə ixtisaslaşmış institutlar və onların fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi mexanizmlər mövcud deyil. Mülki Məcəllənin 448-ci maddəsində göstərilir ki, qanunvericilik başqa müddələr nəzərdə tutmadığı halda borclu onun risk dairəsinə daxil olan öhdəliklərin icra edilmədiyi bütün hallar üçün cavabdehdir. Qeyd olunduğu kimi, qüvvədə olan qanunvericilikdə də bu riskin üçüncü bir subyekt tərəfindən borclunun riskinin paylaşılmasına dair tənzimləyici hüquqi müddəalar müəyyən edilməyib. Bütün hallarda, hətta dövlətin güzəştli kreditləşməsi şəraitində sahibkarın riski onun girov təminatı hesabına sığortalanır. Banklar hətta girovun özünü də sığortaladı ki, girovla bağlı istənilən risk (məsələn, girov rolunda çıxış edən tikili gözlənilməz hadisə nəticəsində yararsız vəziyyətə düşdükdə) sığorta şirkətlərinin üzərinə düşsün. Yəni hazırda qüvvədə olan mexanizm KOS-ların girov təminatı olmadan məsuliyyət sığortasını deyil, bilavasitə KOS-lara məxsus mülkün sığortasını nəzərdə tutur. "Sığorta fəaliyyəti haqqında" Qanunun 14.3-cü maddəsində də qeyri-həyat sığortasının obyektini kimi sığorta olunanın biznes risklərinin və məsuliyyətinin deyil, əmlakına münasibətdə risklərin sığortasından söhbət gedir. Yəni faktiki olaraq qanunvericilikdə biznes riskləri sığorta hadisəsi kimi qəbul edilmir. Dünya təcrübəsində qanunvericilikdə sığorta hadisəsi kimi təsbit edilən biznes riskləri müxtəlif formalarda özünü göstərir. Məsələn, sahibkarın özündən asılı olmadan, xarici faktorların təsiri nəticəsində biznesin müflis olması ən geniş yayılmış səbəblərdən biridir. Burada xarici faktor məsələn milli valyutanın kəskin dəyərdən düşməsi də ola bilər. Tutaq ki, sahibkar xarici valyuta ilə kredit götürür, bir müddət sonra milli valyuta kəskin dəyərdən düşür. Belə şəraitdə sahibkarın qazancı milli valyuta ilə olsa da, borcunu xarici valyuta ilə qazanmalıdır. Məsələn, milli valyuta 2 dəfə dəyərdən düşürsə, borc müqaviləsi bağlanan dövrə nisbətən krediti qaytarmaq üçün milli valyuta ilə 2 dəfə artıq maliyyə resurslarına ehtiyac yaranır. Bu vəziyyətdə həmin sahibkarın müflisləşməsi riski həddən artıq yüksəkdi. Yaxud kredit götürən sahibkarın mal göndərdiyi (yaxud xidmət göstərdiyi) təsərrüfat subyektləri müqavilə şərtlərini pozaraq debitor borclarını ödəməkdən imtina etdikdə, məhsul istehsal ilə bağlı xammal gətirdiyi regionda gözlənilməz hadisələrin baş verməsi (hərbi

¹⁶ <http://anfes.gov.az/az/pages/e1fb4c3a-1f0d-11e0-abe4-2f80f755c2ce/Esasname.html#submenu>

münaqişənin başlanması, təbii fəlakət, siyasi çevriliş və s.) səbəbindən istehsalda fasilə yaradıqda, borclu sahibkarın ödəmə qabiliyyətsizliyi qaçılmaz olur. Eynilə alıcının müqavilə şərtlərini pozaraq borclu sahibkarın istehsal elədiyi məhsulu almaqdan imtina etməsi, xammal və texnologiyanın qiymətlərinin həddən artıq yüksəlməsi kimi hadisələrin hamısı biznes riskləə bağlı sığorta hadisələridir. Qanunvericilik sahibkarları bu cür risklərdən sığortalamadıqda, təsərrüfat subyektləri bank-kredit təşkilatları üçün risk qrupuna çevrilir. Belə vəziyyət təkcə KOS-ların kreditlərə əlçatanlıq imkanlarını məhdudlaşdırmır. Risk səviyyəsi yüksəldikcə bazarda real kredit faizləri də yüksəlir. Deməli, kredit zəmanət sistemi dolayısı ilə həmçinin kreditlərin bahalanmasının da qarşısını alan səmərəli mexanizm hesab oluna bilər.

Tədqiqatın əsas nəticələri və təkliflər

Kreditlərə zəmanət sisteminin tətbiqi sahəsində beynəlxalq təcrübələrin və Azərbaycanda hazırkı vəziyyətin təhlilindən əldə olunan əsas nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək mümkündür:

- *Bütün dünyada, o cümlədən Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri banklar üçün əsas risk qruplarından sayılır. Çünki iri biznes strukturlarından fərqli olaraq KOS-ların likvid girov bazası qiymətli daşınmaz əmlak – bina və qurğular hesabına deyil, daha çox daşınar əmlak – dövriyyə fondları, ilk növbədə onları məhsulları formalaşır. Odur ki, bu qəbildən olan sahibkarların kredit resurslarını rahat çıxışı, iri biznes strukturları ilə KOS-ların kreditə çıxışında qeyri-bərabərliyi aradan qaldırılması yalnız zəmanət və biznes risklərinin sığortalanması mexanizmləri tətbiq edildikdə mümkündür;*
- *Avropada bu problemi həll etmək üçün 19-cü əsrin ortalarından başlayaraq kredit zəmanəti sistemi, sahibkarların kreditlərinə zəmanət verən xüsusi birliklərin yaradılması təcrübəsi yayılmağa başladı. Artıq bu sistem 20-ci əsrin 30-cu illərindən başlayaraq Asiya və Şimali Amerika ölkələrində də tətbiq olunurdu. Hazırda isə inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə kredit zəmanəti fondlarının sayı 2000-ə yaxındır;*
- *İnkişaf etmiş ölkələrdə kredit risklərinin sığortalanması ya borcötürənin məsuliyyətinin sığortası, ya da kreditin qaytarılma riskinin sığortası vasitəsilə baş verir;*
- *Avropa ölkələrinin təcrübəsində sığorta şirkətləri KOS-ların zərər və ya itkiyə məruz qalan kredit vəsaitlərinin orta hesabla 70-90%-ni qarşılayırlar;*
- *Fərqli ölkələrdə tətbiq olunan kredit zəmanəti modelinin ümumi cəhəti budur ki, kreditlərə zəmanət sisteminin fəaliyyəti üçün normativ-hüquqi bazanı hazırlamaq və zəmanətlərin verilməsi üzrə ixtisaslaşmış fondlara maliyyə dəstəyi vermək dövlətin səlahiyyətinə daxil olan funksiyalardır;*
- *Son 10 ildə kredit zəmanəti sistemi artıq keçmiş sovetlər birliyinə daxil olan ölkələrdə də tətbiq olunmağa başlayıb. Artıq Qazaxıstan, Qırğızıstan və Rusiyada KOS-lar kreditlərə zəmanət mexanizmlərindən bəhrələnmək imkanı var;*
- *Bankların KOS-lar üçün kredit təminatı mexanizmlərinin tətbiqi şəraitinə uyğunlaşması həmçinin BASEL II standartların tələbi və standartlar bankları*

vadar edir ki, kredit verərkən riskin idarə edilməsini birinci plana çıxarsınlar, kreditləşməni vəsait borc üçün müracət edən subyektlərin risk səviyyəsinə uyğun həyata keçirsinlər. Beynəlxalq təcrübədə və elə BASEL II standartlarına görə də kredit agentliklərindən dərəcə almayan şirkət və müəssisələr 100% risk altında olan subyektlər hesab edilirlər. Aydın ki, dünyada KOS-lar deyil, yalnız iri şirkətlər xərc çəkərək kredit agentliklərindən kredit dərəcələri alırlar;

- Azərbaycan qanunvericiliyində KOS subyektləri üçün kreditlərə təminatın verilməsi mexanizmləri demək yoxdur. Söhbət ixtisaslaşmış şirkətlər tərəfindən istər KOS kreditləri ilə bağlı risklərin sığortalanması, istərsə də bu qəbildən olan kreditlər üçün girov zəmanətinin təmin olunması ilə bağlı hüquqi mexanizmlərdən gedir. "Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında Qanun kiçik sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə qaynaqlarından istifadə imkanlarını genişləndirmək məqsədilə kredit təminatı fondu yaradılması nəzərdə tutsa da, qanunun qəbulundan ötən 15 il ərzində kredit təminatı fondunun yaradılması istiqamətində addım atılmayıb;*
- Azərbaycanın mövcud bank və sığorta qanunvericiliyində biznes riskləri sığorta hadisəsi kimi təsbit edilmir.*

Tədqiqatdan əldə olunan bu nəticələrdən çıxış edərək Azərbaycanda KOS-ların kreditlərinə zəmanət verilməsi və kreditlərin sığortalanması mexanizmlərinin tətbiqilə bağlı aşağıdakı addımların atılması mümkündür:

- Hökumətin bilavasitə maliyyəsi əsasında KOS kreditlərinə zəmanət verən dövlət agentliyi yaradıla, yaxud Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun funksiyaları genişləndirilməklə kreditlərə zəmanətin verilməsi Fondun səlahiyyətləri sırasına daxil edilə bilər;**
- Kreditlərə zəmanətlərin verilməsinə dair müfəssəl qaydaların hazırlanması, bu qaydalarda borclanma üçün zəmanət almaq hüququ verilən sahibkarların əhatə dairəsinin, zəmanət verilən kreditlərin maksimum məbləğinin, zəmanətin verilməsi üçün şərtlərin müəyyən edilməsi məqsəddə uyğundur;**
- Bank və sığorta qanunvericiliyində KOS kreditlərinin sığortalanmasına dair hüquqi normaların nəzərdə tutulmasına ehtiyac var. Qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlarda sığorta hadisəsi hesab edilən biznes risklərinin təsbit edilməsinə ehtiyac var;**
- Sığorta hadisəsi hesab edilən biznes risklərinin sığortalanması mexanizmləri, bu cür sığortalamanı həyata keçirən ixtisaslaşmış şirkətlərin həvəsləndirilməsi qaydaları qanunvericilikdə təsbit edilməlidir.**